

čas na ticho

etela

farkašová

VYDAVATELSTVO
SPOJKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

Copyright © Etela Farkašová 2009

Illustrations © Kveta Fulierová 2009

Cover design © Dušan Babjak 2009

© Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o.,
Bratislava

e-mail: vsss@stonline.sk

<http://www.vsss.sk>

S FINANČNOU PODPOROU
MINISTERSTVA KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV
spol. s r. o.

Etela Farkašová: Čas na ticho

Zodpovedná redaktorka Ingrid Skalická

Ilustrácie Kveta Fulierová

Obálku s použitím ilustrácie Kvety Fulierovej
graficky spracoval Dušan Babjak

Sadzba a tlač ETERNA Press

Vydanie prvé

Printed in Slovakia

ISBN 978-80-8061-384-6

Etela Farkašová
ČAS NA TICHŮ

etela

farkašová

čas na
ticho

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

O našich neistotách (namiesto úvodu)

Časy, v ktorých žijeme, možno okrem iného charakterizovať nielen ako časy (takmer) jednorozmernej orientácie na materiálnu prosperitu meranú pomerom (zväčša iba materiálnych) ziskov a strát, ale aj ako časy všeobecného zneistenia, straty starých a absencie nových hodnôt, ako časy fatálnych rizík (opodstatnené je hovoriť spolu s Ulrichom Beckom o „rizikovej spoločnosti“, ktorá je vďaka tomu, čo sama vyprodukovala, ohrozovaná vo svojom prežití). V dôsledku tohto ich možno charakterizovať aj ako časy dezilúzií, no zároveň hľadania nových alternatívnych orientácií.

Zdá sa, že v súčasnosti sa nielen jednotlivci, ale aj celé spoločenské celky ocitajú v situácii, v ktorej sa nemožno obrátiť s nádejou na dobrú, rozumnú, spoľahlivú radu ani na ekonómiu, ani na sociológiu či politiku. Neporadí, ako sa ukazuje, vyspelá veda ani rozvinutá technika a technológia, filozofia, ba ani umenie. Tieto síce môžu pomôcť identifikovať, opísať, analyzovať najzávažnejšie problémy, môžu navrhovať parciálne odpovede na parciálne aspekty problémov, môžu načrtávať čiastočné riešenia na individuálnej úrovni, ale nie sú schopné jednoznačne odpovedať v globálnom meradle na kľúčovú otázku: Čo robiť, aby naša civilizácia nenarazila v blízkom čase na svoje dno, aby sa zmenšilo kritické ohrozenie prírody, tým aj kultúry a v konečnom dôsledku aj existencie ľud-

stva. Ak už aj existuje (aspoň čiastočná) predstava odpovede na otázku čo robiť?, ostávala by nemenej dôležitá otázka ako dosiahnuť, aby sa takáto predstava realizovala v praktickom živote, aby si ju osvojila väčšina svetovej populácie a identifikovala sa s ňou.

Napriek skľučujúcej konfrontácii s vlastnou (ale aj všeobecnou) „vyspelou bezradnosťou“ (termín českého sociológa Jana Kellera) sa veda, filozofia, umenie, ba aj politika pokúšajú o nové analýzy, nové reflexie, odovzdávajú sa tak trochu novým nádejam, že k (ako-tak) uspokojivým odpovediam napokon bude spoločnými silami predsa možné dospieť... Neprestávame pátrať po možnostiach „civilizačnej obnovy“ alebo aspoň po nových a hlbších bilanciách toho, čo už bolo v dejinách urobené (a najmä pokazené) a čo ešte možno urobiť (a nepokaziť).

Tápeme v bezradnosti a premieňame ju na tému nášho teoretického skúmania, filozofovania, našej umeleckej tvorby, nachádzajúc v tom dokonca (akúsi zvláštne pokrivenú?) podobu sebarealizácie. Nevieť, či je to hrdinské, alebo alibistické, zodpovedné, alebo nezodpovedné, realistické, alebo iluzionistické, ale (možno už len zo zotrvačnosti) neprestávame o možných obrodzujúcich obratoch uvažovať, analyzovať, písať – a ani snívať.

Rýchlosť naša každodenná

Celá naša súčasná civilizácia je orientovaná na rýchlosť, dynamickosť, flexibilitu – sú to vlastnosti, ktoré v procese globalizácie čoraz väčšími nadobúdajú na význame: čím je celok väčší, tým sa s ohľadom na jeho dobré fungovanie vyžadujú rýchlejšie reakcie jednotlivých súčastí... Postindustriálna spoločnosť založená na rozvíjaní informačných technológií, na efektívnom prepojení jednotlivých zložiek inak orientovaná ako na rýchlosť ani nemôže byť, jeden zo základných apelov na spoločnosti, ktoré chcú obstáť v moderných konkurenčných zápoleniach, je apel na rýchlosť (apel adresovaný produkcii tovarov, ale aj produkcii informácií, trhu, konzumu – a celkovému životnému pocitu): spoločnosť, ktorá vy-

padne z rýchleho tempa v získavaní a aplikácii poznatkov, vo výmene a využívaní relevantných (ekonomických, politických či iných) informácií, v schopnosti okamžite reagovať na novovzniknuté či radikálne sa meniace situácie, stráca šancu a beznádejne sa prepadne na dno globalizačného kotla.

***

Vzťah k rýchlosti ako k sociálnej hodnote sa začal výraznejšie formovať v modernej dobe. Za veľmi dôležitú charakteristiku pokladá poľský sociológ Zygmunt Bauman, neraz označovaný za jedného z najvýznamnejších „komentátorov postmodernej doby“, fakt, že sa menila podoba väzby medzi časom a priestorom. Modernosť sa podľa neho začína vtedy, keď priestor a čas sú oddelené jednak od životnej praxe a jednak od seba navzájom, teda keď sa pretne ich previazanosť ako previazanosť dvoch len ťažko rozlíšiteľných aspektov životnej skúsenosti. A preto len v moderne získava čas svoju históriu, čo súvisí, ako tento autor argumentuje v knihe *Tekutá modernita*, s tým, že ľudské vynálezy, rôzne technické zdokonalenia umožňujú meniť rýchlosť pohybu v priestore, že do života vstupuje fenomén rýchlosti (a aj tým sa v istom zmysle narúša predstava tradičnej nehybnosti, nemennosti, stability, pripútanosti k danému miestu, fixného usúvzťažnenia – nielen s ním).

Nemožno pochybovať o tom, že možné zmeny rýchlosti vedú aj k zmenám v ponímaní času, a nepochybne vedú aj k zmenám v ohodnocovaní času, vo vnímaní časovej dĺžky trvania udalostí ako určitej hodnoty. Bauman rozvíja v súvislosti s kategóriami času a priestoru zaujímavé myšlienky o tom, ako sa narastajúca rýchlosť

pohybu, napríklad možnosť rýchlejšie dosiahnuť vzdialený priestor, stáva dôležitým nástrojom moci a nadvlády; disponovať rýchlou technikou znamená nielen doslovne schopnosť byť vo vzdialenom priestore (fyzicky) „skôr“, ale aj schopnosť ovládnuť ho, a teda zaistiť si výhodnejšiu mocenskú pozíciu.

Ono „skôr“ sa môže vzťahovať k schopnosti obsadiť isté polohou či nerastným bohatstvom cenné územie alebo k schopnosti zaujať pozície na významných trhoch, predbehnúť iných výrobcov, v každom prípade ide o zväčšenie operačného priestoru a s ním aj o zväčšenie vyhlíadok na získanie väčšej moci či väčšieho bohatstva. Nie na darmo aj americký sociológ a jeden z najznámejších futuroológov Alvin Toffler hovorí o ziskoch plynúcich z rýchlosti, o tom, že budúcnosť patrí „rýchlym spoločnostiam“; preto je akcelerácia cieľom každého z ambiciózných spoločenstiev či už v regionálnom, alebo celoplanetárnom meradle, preto predpokladom a zároveň meradlom úspešnosti globalizácie je aj pretekánie vo všerozhodujúcej rýchlosti.

V súčasnosti už nestačí čo najviac vedieť, vyrábať a spotrebúvať, podávať čo najvyššie výkony, požiadavkou je vedieť, vyrábať, spotrebúvať a chrliť výkony čo najrýchlejšie (ideál ekonomického „tigra“ vystihuje najoceňovanejšie vlastnosti tejto doby; kritérium objemu, rozsahu, azda aj fyzickej sily prekrylo – či prinajmenšom umocnilo – kritérium rýchlosti: dravej, neľútostnej, ba až agresívnej; ak by tomu tak nebolo, mohli by sme v súvislosti s prosperujúcimi krajinami hovoriť napríklad o ázijských „slonoch“).

Akcelerácia sa stáva určujúcim princípom pre programy a stratégie všetkých rozvinutých, „rozbehnutých“ krajín (beh nesmie ustať, inak sa nedá, spomalenie by znamenalo vylúčenie z arény), krajín usilujúcich o zvyšovanie svojich „par-

ciálnych rýchlostí“, vďaka ktorým sa môžu integrovať do „rýchlosti celosvetovej“: veď kto by chcel vypadnúť z rozkrúteného globalizačného kolotoča a prísť o pôžitky pririeknuté len tým, ktorí ho obsadili a vezú sa na ňom, kto by sa chcel ocitnúť mimo priestoru, kde sa čosi deje, a stať sa outsiderom...?

Ibaže tofflerovské „skracovanie časových intervalov“ (medzi produkciou, distribúciou, konzumáciou akéhokoľvek tovaru), ktorého cieľným sprievodným znakom je zvyšovanie hodnoty času (ide o výraznú ekonomizáciu času v zmysle osvedčeného „čas sú peniaze“), môže viesť – paradoxne – k znehodnoteniu času – nie ako ekonomicky relevantného faktora, ale ako jednej z podmienok pre pokojné, koncentrované, viacrozmerne a hĺbkové ľudské prežívanie; môže viesť k jeho významovému ochudobneniu, ba až vyprázdneniu, a čo je veľmi nebezpečné, v konečnom dôsledku aj k ohrozeniu času samého prežitia prírody, kultúry, ľudstva.

***

V rozličných historických obdobiach si ľudia utvárali rozličné chápanie času a rozličné postoje k nemu. Už Emil Durkheim poznamenal, že chápanie času sa odvodzuje od rytmu sociálneho života. Dá sa predpokladať, že čím prudšie a zásadnejšie sa mení tento rytmus, tým väčším zmenám bude podliehať aj dobové chápanie času, ktoré je vždy jedným z rozlišujúcich znakov danej kultúry. Vzhľadom na dynamický charakter modernej spoločnosti neprekvapuje, že vzťah medzi temporalitou, medzi spôsobom, akým sa čas chápe v danej spoločnosti (kultúre), a medzi spôsobom nahliadania na rôzne hodnoty (ekonomické, etické, kultúrne a pod.), sa stáva čoraz

viac témou niektorých spoločenských vied. Celkom iste nie je náhodné, že do tematizácie spomínaného vzťahu sa premieta rastúci tlak ustavičnej akcelerácie času, a to už nielen v súvislosti s ekonomickou produkciou, ale napríklad s produkciou poznania, získavania a takisto aplikovania technických a technologických inovácií, a aj s „produkciou“ nových hodnôt, cieľov, ideálov týkajúcich sa tak spoločenského, ako aj individuálneho spôsobu prežívania. Je očividné, že koncepcia času, ktorá sa stáva v danej historickej epoche dominantnou, zásadne zasahuje aj do koncepcií celkového svetonázoru, do spôsobu, akým sa vníma svet, človek, vzťah človeka k svetu, zmysel jeho existencie, jeho aktivít.

Pozrime sa podrobnejšie na myšlienku rozvíjanú už Baumanom, Tofflerom či ďalšími teoretikmi o význame (zrýchleného) času pre celkový chod spoločenských systémov, ako aj na súvislosti typu temporality s organizáciou činností týchto systémov. Veľmi výrazne to možno pozorovať v súvislosti s nástupom moderny, ešte presnejšie s nástupom priemyselnej revolúcie a kapitalizmu, keď sa dominantnou koncepciou temporality stala koncepcia „hodinového času“ (clock-time). Táto postupne „prekryla“ iné vžitú a v dennej skúsenosti ešte vždy prežívané typy vnímania času najmä vďaka tomu, že koncepcia „hodinového času“ bola silne prepojená so vznikom nových štruktúr spoločenskej organizácie činností, predovšetkým výroby.

S nástupom kapitalizmu, ako na to upozorňuje napríklad Robert Hassan, sa čoraz väčší dôraz kládol na časové dimenzie výroby (a nešlo len o materiálnu výrobu, ale aj o „výrobu“ akýchkoľvek „komodít“) a vôbec na časové dimenzie všetkých sociálnych procesov, čo nemohlo nemať vplyv na formy myslenia a na formy ľudského (aj osobného) prežívania. Veď skúsenosť s časovos-

ťou patrí k dôležitým súčasťam ľudského bytia, vzťahu človeka k svetu a aj k sebe samému; každá skúsenosť je temporálna, odohráva sa v konkrétnom čase a v konkrétnom čase je aj reflektovaná, tým akoby potvrdená, akceptovaná ako „naša“ osobná skúsenosť.

Ak v predindustriálnej minulosti žili ľudia po tisícročia v rôznych temporalitách, ktoré boli utvárané vnútri rôznych prírodných a kultúrnych prostredí, priemyselná revolúcia priniesla do prežívania času radikálne zmeny. Temporalita sa dynamizovala (vplyv kapitalizmu a jeho základných princípov), posilňovala sa prepojenosť výroby a vedecko-technickej revolúcie (v mene rastúceho zisku sa požadovala väčšia rýchlosť technických inovácií založených na nových vedeckých poznatkoch). Napokon, nevyhnutnosťou sa v industriálnych spoločnostiach stalo isté „zjednocovanie“ času, umožňujúce ľahšie a pružnejšie koordinovanie parciálnych činností v komplexe výrobných procesov, a to bolo možné dosiahnuť práve prostredníctvom unifikujúceho „hodinového času“. Spomínaný Robert Hassan zdôrazňuje vnútornú spätosť tohto typu časovosti s takzvaným inštrumentálnym rozumom, t. j. s historickým typom rozumu sformovaným tak, aby mohol priviesť tých, ktorí konajú v súlade s ním, čo najrýchlejšie a čo najefektívnejšie k požadovanému cieľu.

Proces modernizácie spoločenského života tak sprevádzala logika inštrumentálneho rozumu, ktorá sa zosúladžovala s logikou „hodinového času“ (oboje ako faktory a zároveň produkty priemyselnej revolúcie a kapitalistickej tovarovej výroby). Jedným z dôsledkov zosúladžovania bolo, že inštrumentalizácia zasahovala do rôznych oblastí sociálneho života, menil sa nielen spôsob vnímania času, ale dochádzalo napríklad k zužovaniu pohľadu na ne, očividným sa stalo

napríklad zužovanie horizontu epistemologických a etických kritérií. Ľudské konanie sa z perspektívy tejto logiky začína zhodnocovať najmä v závislosti od rýchlosti, s akou konajúci dosahujú vytýčené ciele, hodnotným sa stáva napríklad poznanie v závislosti od rýchlosti, s akou sa produkuje, distribuuje (a následne aplikuje), pričom pozornosti často uniká charakter samého cieľa (a jeho dôsledkov).

***

Temporalita sa zároveň začala výraznejšie vymaňovať z područia prírodného toku času, ba postavila sa proti nemu, sociálny čas si utváral vlastné tempo a vlastný rytmus, ktoré už neboli odvodené od tempa a rytmu prírodných dejov a ani s nimi nesúladi, naopak, tvorila sa akási „sekundárna temporalita“, dokonca „kontratemporalita“ charakterizovaná predovšetkým stúpajúcou akceleráciou, skracovaním časových intervalov pôvodne potrebných na zvládnutie istého procesu či priebeh istého deja, metaforicky povedané umelým skracovaním času „zrenia“. Všetky tieto a ďalšie zmeny boli podriadené cieľu urýchleného dosiahnutia cieľov (vrátane prosperity) a schopnosti obstať v konkurenčných zápasoch týkajúcich sa najmä ekonomickej produkcie.

Ďalším dôsledkom bola zmena perspektívy, z ktorej sa hodnotilo spoločenské úsilie v dosahovaní spomínaných cieľov: dlhodobá perspektíva myslenia, posudzovania projektov vymizla, pretože nepodporovala líniu akcelerácie v dosahovaní a využívaní plodov prosperity – a vymenila ju krátkodobá perspektíva, pre ktorú sa kritériom stala aktuálna prítomnosť. Všeobecne možno povedať, že v súlade s prevažujúcim akceleračným trendom krátkodobé perspektívy vífazia nad dl-

hodobými, výsledky konania majú byť viditeľné čo najskôr – bez ohľadu na svoje budúce plody.

Perspektíva diktovaná rýchlosťou sa však môže stať pascou: priveľa pozornosti sústreďuje na okamžité efekty, uprednostňuje výber (ekonomických či politických) stratégií, ktoré prinášajú rýchly, no nie dlhodobo produktívny výsledok: málokto z ľudí, máloktorá korporácia, máloktorá spoločnosť a jej vláda dnes rozmýšľa o problémoch a ich riešeníach z hľadiska dlhšieho časového horizontu ako niekoľko rokov. Výlučné podriadenie konania kritériu rýchlosti obsahuje v hojnej miere prvky individuálneho alebo kolektívneho egocentrizmu, záujem sa sústreďuje na to, čo sa dá dosiahnuť okamžite, v aktuálnom, „reálnom“, teda „našom“ časovom intervale, intervaly nasledujúcich generácií sa vysúvajú za hranice tohto záujmu – v zmysle podobnom úsloviu „Po nás potopa“: žijeme pre interval „terajška“. Žijeme zrýchlení a ustavične sa zrýchľujúci, bez zodpovednosti za dedičstvo, ktoré prenecháme ďalším generáciám – dedičstvo, ktorým, ako sa zdá, bude najmä ohrozené prežitie prírody a kultúry.

***

Je evidentné, že „rýchle“ spoločnosti zdôrazňujú vysoko pozitívne chápanie efektívne využitého, t. j. princípu rýchlosti podriadeného času, definujú ho ako žiaducu spoločenskú hodnotu podporujúcu flexibilitu, pružné, dynamické rozhodovanie, konanie, podávanie výkonov v čo najkratšom čase – a aj ich rýchly efekt (najčastejšie ním má byť materiálny zisk). Takýto postoj k času (k rýchlosti) sa nevyhnutne premieta aj do každodenného prežívania ľudí, do ich individuálnej mentality, formuje ju podľa ideálov, ktoré spoločnosť predostiera, ponúka svojim členom nielen prostredníc-

tvom socializačných praktík a inštitúcií, ale aj celou základnou orientáciou a naladenosťou verejného priestoru – debát v ňom, pôsobením rozličných médií, šírením „kultúrnych posolstiev“.

Takáto mentalita je nevyhnutným predpokladom realizácie celospoločenských stratégií založených na hodnote rýchlosti – „pomalí“ jedinici ako (v takomto chápaní) menej produktívni, menej dynamickí a flexibilní sa vnímajú ako pre spoločnosť oveľa menej užitoční (v porovnaní s „rýchlymi“). Nielen konajú pomalšie, ale pomalšie sa aj prispôsobujú, premýšľajú, pomalšie dospievajú k rozhodnutiam (čo však nemusí byť znakom pohodlnosti, ale napríklad aj potreby dožiť si čas na dozretie vlastných náhľadov, na ich rozvážnu konfrontáciu s inými náhľadmi), ibaže z hľadiska krátkodobých spoločenských záujmov, z hľadiska rýchlo dosahovaných cieľov sú takíto „spomalenci“ menej použiteľní a javia sa – veľmi neopodstatnene a nespravodlivo – aj ako menej hodnotní.

„Rýchla“ individuálna (skupinová) mentalita je produktom, ale zároveň aj predpokladom úspešného napredovania „rýchlej“ spoločnosti – obe na seba vplývajú a podmieňujú sa, vytvárajúc akési reprodukčné „cykly rýchlosti“. Spoločensky odobrený a preferovaný princíp rýchlosti/akcelerácie sa priamo alebo sprostredkovane vpisuje do predstáv ľudí o správnej organizácii ich vlastného (aj privátneho) času, do časového štruktúrovania ich každodenného prežívania prítomnosti, a aj projektovania budúcnosti. A tak si človek – spolutvorca a „spoluobet“ rýchlostných cyklov – nestačí zvyknúť na jednu rolu, už ho rôzne tlaky (v podobe príkazov, podnetov, ponúk) žnú do druhej, nestačí sa ohriať na jednom mieste či v jednej identite, už sa mu predkladajú iné, lákavejšie, ak nie ničím iným, tak svojou novosťou, nepoznanosťou, nevyskúšanosťou.

Skúsenosť nás privádza k paradoxnému zisteniu, že zrýchľovanie vôbec nemusí znamenať viac času, naopak, čím rýchlejšie žijeme, tým väčší podliehame pocitom frustrácie z jeho nedostatku, ba odvažujem sa tvrdiť, že ustavičná akcelerácia môže viesť takmer k „vyprázdňovaniu“ času. Lekár, básnik, esejista Pavol Strauss v denníkových záznamoch poznamenáva, že pre tento uponáhľaný svet by sa zišlo vynásť akumulátor na uskladnenie času. Otázkou ostáva, aký by to bol čas, resp. či by taký akumulátor vedel nazbierať čas zbavený náhливosti a túžby po nej, čas, v ktorom je prítomná trpezlivosť, alebo by to boli iba nahromadené zásoby násilne komprimovateľného času nedočkavo striehnuceho na štrbinku, ktorá mu dovolí opustiť akumuláčny zariadenie a primiešať sa do ostatných tokov dravej akcelerácie. V podobnom zmysle možno vnímať vyjadrenie švédskeho prozaika a esejistu Pera Wästberga, ktorý v knižke úvah, esejí a aforizmov *Brázda za loďou* hovorí o svojej generácii ako o Vernovej generácii neskorých detí cítiacich sa ako „passażieri na stroji času, ktorému chýbajú brzdy“.

Zdá sa, že zmnoženie času, resp. premena na čas „ľudskejší“, pre človeka prijateľnejší, vhodnejší na jeho pokojné, sústredené, nerušené usídľovanie vo vlastnej existencii, na pokojné „zabývanie“ v sebe, v svojom príbehu, na lepšie sebaobjavovanie a sebapochopenie, znamená možno – opäť paradoxne – práve spomalenie času: jeho nenáhlivé vstrebávanie, precíťovanie, uvedomenie vlastnej spriaznenosti s ním.

***

Zatiaľ čo do vedomia (a konania) moderného človeka sa vpisovala koncepcia „hodinového času“, do vedomia (a konania) človeka z prelo-